

“AVESTO” DAGI SIYOSIY-HUQUQIY G’OYALAR. IJTIMOYIY - IQTISODIY TUZUMNING TARTIBGA SOLINISHI

Ahmadjonov Ahrorbek

Andijon davlat universiteti, Tarix fakulteti 3-kurs talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7034794>

ANNOTATSIYA: O‘zbekistonning miloddan avvalgi 1-ming yillikning birinchi yarmiga oid tarixi ilk yozma manba «Avesto»da berilgan. Avestoda birinchi bo‘lib, ushbu zaminda yashagan elatlar, xalqlar, afsonaviy qahramonlar, podsholar, hamda davlatlar, davlatlarning boshqaruv tizimi, xalqlarning mashg‘uloti batafsil bayon etilgan. Ushbu maqolada aynan «Avesto» dagi siyosiy-huquqiy g‘oyalar, ijtimoiy - iqtisodiy tuzumning tartibga solinishi haqida so‘z yuritiladi.

Kalit so‘zlar: «Avesto», Zardushtiylik, da "Xvarno", "Vandidod", "vis", "vispati", "zantupati", "daxiyupati"

Xorazmda shakllangan zardushtiylik ta'limoti asta-sekin Gava (So'g'diyona), Mouru (Marg'iyona), Baxti (Baqtriya), Niso (Parfiya), Harayva (Hiro), Voixa — Girta (Qobul), Avrava (Tus), Xninta (Gurgon), Xiyrmant (Gilmand), Ray (hozirgi Tehron atroflari), Chaxra (Xuroson), Varina (Kaspiy dengizi janubi), Xaftrud (Hind daryosi boshlanish qismi — Panjob hududi), Ranxa (Ganga daryosi sohili), Mesopotamiya (hozirgi Suriya va Iroq), qadimgi Bobil va Ashshur, Arabiston yarim oroli, Kichik Osiyo (hozirgi Turkiya — qadimgi Vizantiya), hatto qadim Yunoniston va Rim (hozirgi Italiya) mintaqasiga etib borib, o'sha hududlarda yashagan qavmlarning diniy va dunyoviy mafkurasi, ma'naviyati, ilm-fani, davlatchiligi, ijtimoiy-siyosiy tuzumiga o'z ta'sirini ko'rsatgan.

"Avesto"da bayon etilishicha eramizdan oldingi II ming yillik o'rtalarida yashagan turkiylar, forsiylar, hindular, isaklar, debriklar, oslar, toxarlar, daxlar, massagetlar, baqtriyaliklar, parkanaliklar, chochliklar va boshqa qavmlarning aksariyat ko'pchiligi chorvador ko'chmanchilikdan o'troq hayotga o'tib, dehqonchilik va hunarmandchilik bilan shug'ullana boshlashgan. Bu esa qadimgi Xorazm, So'g'd, Marv, Balx, Nisoya, Hiro, Parfiya va boshqa hududlarda markazlashgan davlat boshqaruvi tizimining huquqiy asoslarini vujudga kelishiga sharoit yaratdi. Jumladan, "Avesto"ning "Vandidod" kitobida Oliy tangri Ahura Mazda yaratgan o'n

oltita zaminning hududiy—ma'muriy va siyosiy boshqaruv hamda qonunchilik tizimiga oid ma'lumotlar berilgan.

Davlatni kavi, ya'ni muhim ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy va huquqiy masalalarni o'zida mujassamlashtirgan shoh boshqargan. "Kavi"ning davlatni boshqarish huquqining belgilanishida "fair" ("Avesto" tilida "xvarno") printsiptiga qonuniy asos sifatida amal qilingan. "Avesto"da "Xvarno" shoh hokimiyati ramzini bildirib, shohlik ulug'vorligi bilan bog'lanib ketadi. U "Kavi"ga ilohiy farog'atni va hukmronlik uchun qonuniy huquqni ta'minlaydi. O'z navbatida davlatni boshqarish sulolaning bir vakilidan ikkinchisiga meros sifatida o'tishi diniy va dunyoviy jihatdan qonunlashtirilgan. "Bu manzil hech qachon Farming xushligi, tiriklik zavqi, farzandlar, abadiy va ezgu a'molli ashavanlar sarvari Ashadan xoli bo'lmasin",— deyiladi "Avesto"da. Davlatni boshqaruv tizimi oilalarning birlashmasi - "nmana", uy-oila jamoasi "dmana", katta oila jamoasi oqsoqoli "nmanapati", urug'jamoasi boshlig'i "vis", katta qishloq oqsoqoli "vispati", qabila boshlig'i "zantupati", viloyat hokimi "daxiyupati", bir necha viloyatlarning hukmdori va qabilalarning harbiy sarkardasi "daxiyusastar"lardan tashkil topgan. Qonun chiqaruvchi Oliy organ Oqsoqollar kengashi "varzanapati", (Qabilalar ittifoqi "xanjamona" va Xalq Majlisi "v'yaxa"dan iborat bo'lgan. Oqsoqollar kengashining mo'tabar ulamosi — kohin oliy sud'ya vazifasini bajargan. "Zaratushtroema" deb atalgan bu oliy sud'ya chiqargan hukmga hech kimning e'tiroz bildirishga haqqi bo'lmagan. "Varzanapati" diniy mafkura va hokimiyat boshqaruviga mas'ul bo'lib, u jamoa faoliyatidagi diniy ijtimoiy-huquqiy va xo'jalik masalalarini hal etgan. "Nmanapati" oila jamoasi uchun diniy boshliq hisoblangan. "Vis" ham urug' jamoasi boshlig'i sifatida ijtimoiy-huquqiy vazifalarni bajargan. U katta oila jamoasi oqsoqollari orasidan saylanib, urug' jamoasi boshlig'i, sud'ya, kohin va jamoa rahnamosi hisoblangan. "Daxiyusastar"lar bir necha qabilalar yashaydigan ma'muriy hududga, viloyatlarga boshliq vazifasini ham bajargan. Ular tomonidan chiqarilgan bar qanday nizom va buyruqlar jamoa a'zolari uchun qat'iy belgilangan qonun vazifasini o'tagan. Ilk davlatchilik shakllanishining dastlabki asosi bo'lib uy-qo'rg'onlar, qal'a, shahar xizmat qilgan. O'z navbatida ular ichki qal'a, guzarlar, ustaxonalar, savdo-sotiq joylari, bozorlar umuman, shahar markazi, atrofi, uy- qo'rg'onlardan tashkil topgan Tahlillar "Avesto"da tasvirlangan va Markaziy Osiyo hududida shakllangan ilk davlatchilik asoslarining vujudga kelish jarayoni uch davrga bo'linganligini ko'rsatadi: Birinchi davr — eng qadimgi davr

bo'lib, bunda adolat va insoniy baxtsaodat hukmron bo'lgan. Ikkinchi davr — yaxshilik ruhlari bilan yomonlik ruhlari o'rtasidagi adolat uchun kurash davom etgan. Uchinchi davrda aql-idrok va adolat tantana qilib, dehqonlar badavlat, davlatning siyosiy va qonunchilik tizimi mustahkam bo'lishi uchun "Yaxshilik ta'limini va sadoqatini amalga oshirib, yaxshi hokimlar hukm yuritaversinlar. Odamlarga va ularning avlodlariga baxt-saodat keltiradigan adolatli qonunlarni amalga oshirsinlar" deyiladi "Avesto"da). Zardushtiylik ta'limotiga ko'ra, yolg'on gapirib guvohlik berish, birovni aldash gunoh, ya'ni jinoyat hisoblangan: "Yolg'on gapirib tirik qolgandan ko'ra, rost gapirib o'lgan yaxshi", deyiladi "Avesto"da. Zardushtiylik ta'limotida rostlik va haqiqat uchta ma'naviy—huquqiy tayanchga asoslanadi: ezgu fikr, ezgu kalom (so'z), ezgu amal (ish). Zardusht davlatni adolatli qonunlar asosida boshqarib, bu uchlikka amal qilgan kishi yolg'onchilik va adolatsizlik peshvosi Axriman (Anxura-Manu) ning mag'lubiyatga uchrashiga ishonsa, qalbi haddan ziyoda pokiza bo'ladi, deb uqtiradi: "Men yaxshi fikr, yaxshi so'z, yaxshi ishga shon-shavkat baxsh etaman. Men yaxshilikdan iborat Ahura Mazda qonuniga shon-shavkat baxsh etaman". Demak, "Yaxshi fikr", deganda ilohiy qonun ruhidagi yaqin kishisiga mehribon bo'lish, muhtojlarga ko'maklashish, yovuzlikka qarshi kurashishga doim tayyor turish, kishilarning baxtsaodati uchun harakat qilish, ahillik va do'stlik, totuvlikda yashashga intilish kabi niyatlar va fikrlar musaffoligi tushunilgan. Yaxshi niyatli kishi darg'azab bo'lmaydi va jaholatga berilmaydi.

Uning qadim zamonlardan to hozirgi kungacha rivojlanishi ushbu maqolada keng tasvirlangan.¹ Ushbu maqolada oilaning zamonaviy jamiyatdagi ahamiyati, roli, turlari berilgan. Uning qadim zamonlardan to hozirgi kungacha rivojlanishi ushbu maqolada keng tasvirlangan.² Shu jumladan, kichik biznes va biznesning rivojlanishi va huquqiy asoslari ilmiy tahlil qilinib, ayni paytda kichik biznes va biznesni moliyaviy qo'llab-quvvatlash, ikkinchisiga o'zgartirishlar kiritiladi va milliy qonunchilikning ushbu sohasiga oid qoidalar qo'shiladi.³ Hozirda yuqorida qayd etilgan ajdodlarimizning ilmiy merosini, ijtimoiy-siyosiy faoliyatini o'rganish va yoshlar bilan

¹ Nasriddinovich, A. A. (2020). The features of appearing family in modern society. *European science review*, (3-4), 69-72.

² TOLIBJONOVICH, M. T., & OGLI, G. O. R. (2020). Lombard Microcredit Organization Its Concept and Its Importance Today. *JournalNX*, 6(10), 109-111.

³ Tolibjonovich, M. T. (2021). EASTERN RENAISSANCE AND ITS CULTURAL HERITAGE: THE VIEW OF FOREIGN RESEARCHERS. *ResearchJet Journal of Analysis and Inventions*, 2(05), 211-215.

tanishtirish xayrihohligi hozirgi zamon ziyolilarining asosiy dolzarb vazifalaridan sanaladi.⁴ G'arb olimlarining oliy ta'limni o'zgartirish haqidagi qarashlari ijtimoiy-falsafiy nuqtai nazardan tahlil qilingan. O'zbekistonda oliy ta'limning rivojlanishi xorijiy tadqiqotlar prizmasi orqali o'rganildi.⁵

Agar jaholatga berilsa inson yaxshi niyatini yo'qotadi, burch va adolat haqida o'ylamay, nojo'ya harakatlar qilishi mumkin. Ahura Mazda yaratgan qonunlarga kishilar qat'iy amal qilsalar, haqiqat (adolat) va ezgulik yovuzlik ustidan tantana qilib boraveradi, deyiladi. Mamlakat xavfsizligini saqlash uchun, Ahura Mazda qonunlariga sadoqatli, adolatli, so'zi ezgulik bo'lgani pokdomonlarga, xushxulq rostgo'ylarga homiylik qilib, yovuzlik, o'g'irlik va hasad qilgan kishilarni Oliy Tangri qahriga giriftor bo'lishdan ogohlantiradi: "Madh etaman ezgufikrat, ezgu kalom, Ezgu amal Ha ezgufikrat, ezgu kalom, Ezgu amalnijamiy ezgufikrat, Ezgu kalom, ezgu amalga bag'ishlayman, Jumlayovuzftkrat, yovuz kalom vayovuz amallardanyuz buraman". "Avesto"da ta'kidlanganidek, inson o'limidan so'ng o'tkaziladigan hisobkitobda rabboniy zot Roshnu marhumning ezgu va yovuzlik ishlarini adolat tarozisida salmoqlab tortib ko'radi. Tarozining bir pallasiga marhumning hayotligidagi ezgu fikr, ezgu kalom va ezgu amallari, yaxshilik va halol ishlari, boshqasiga esa yovuzliklari qo'yiladi. Ezgulik og'irlik qilsa, marhum ruhi arshi a'loga — jannatga ko'tariladi, yovuzlik pallasiga og'irlik qilsa — do'zaxga tushadi. Shu jihatdan Ahura Mazdaning adolatli qonunlarida rabboniy zot Mitrani ulug'lash, ezgulik qilish talab etiladi: "Biz Mitraga topinamiz, U so'zida sobitlarni, Lqfzi halol kimsalarni, Falokatdan saqlagaydir. Halokatdan saqlagaydir".

"Avesto"da talqin etilishicha, insonda oliy mavjudot sifatida mehnat qilish, moddiy ne'matlar yaratish va ishlab chiqarish qobiliyati mavjud. Odamzod bu qobiliyatni ishga solmas ekan, u insoniy qiyofasini yo'qotadi, vahshiylashadi, yovuzlashadi. Shu bois ham mehnat inson barkamolligining asosiy sharti hisoblanadi va uning ma'naviy xulq-atvorini baholashda o'lchov mezoni bo'lib, xizmat qiladi. Noz-ne'matlar mo'l bo'lishi uchun kishi mehnat qilishi, o'z qo'llari bilan moddiy boylik yaratishi zarur. Binobarin, Zardusht ta'limotiga ko'ra, dehqonchilik mehnati ezgulik namoyon bo'lishining asosiy shaklidir. "Kimdakim bug'doy eksa, u Ashahni (Haqiqat)

⁴ Abdumalikovich, E. A. (2018). Innovatory methods of working with unorganized youth. *European science review*, (9-10-1), 259-260.

⁵ Egamberdiev, A. (2022). HIGHER EDUCATION IN SOME WESTERN RESEARCH. *Thematics Journal of Social Sciences*, 8(2).

ekadi. U Mazda dinini yana va yana ko'kartiradi. U Mazda dinini yuzlab hamdu sano, nazru- niyoz va o'n minglab qurbonliklar bilan quwatlantirgandek qudratli qiladi" deyiladi zardushtiylik ta'limotida. Shunday qilib, "Avesto"da mehnat faqat moddiy ne'matlarni yaratish manbai sifatida nazarda tutilmasdan, balki insonga manfaat, foyda, obro'-izzat, rohat-farog'at keltiradigan mo"jiza nuqtai-nazaridan baholanadi. Shuning uchuti ham ajdodlarimiz noz-ne'mat vositalari-chorva mollari go'sht-sut berish, ulardan turli-tuman oziq-ovqatlar tayyorlash mumkinligi, terisi kiyimbosh vazifasini o'tashi, bug'doy va boshqa o'simliklar tayyor oziq-ovqat o'rniga o'tishi bilan qimmatli ekanligini tushunib etganlar. "Vandidod"ning 13-14-boblarida erdan unumli foydalanish, uni ifloslantirishdan saqlash, sug'organda suvni tejash haqidagi odamlarning huquq va burchlari, ularga rioya qilmaslikning huquqiy oqibatlariga alohida o'rin ajratilgan. Dehqon ekinni sug'orishi mumkinligi, dehqonchilik bilan shug'ullanadigan har bir kishi bir belkurak kengligi va chuqurligidagi ariqqa sig'adigan suv olishga haqli ekanligi, suvni taqsimlash bilan kohinlar shug'ullanishi ko'rsatilgan. Shu o'rinda ta'kidlash kerakki, ichimlik suv manbalari atrofida har xil matolarni yuvish, mol boqish, tuya va otlarni bog'lashga ruxsat etilmagan. Biron kishining ariq suvini ifloslantirganiga mirobning ko'zi tushsa, u ot terisidan yasalgan yoki tikanak qamchin bilan 25 bor qamchin urilib kaltaklash bilan jazolangan. "Avesto"da daryolar, kanallar, suv shohobchalari haqida, erning meliorativ holatini saqlash borasida qimmatli fikrlar bayon etilganki, bunday dalillar va iqtisodiy o'gitlar biron-bir manbada uchramaydi. Jumladan, Ahura Mazda etti rabboniy zotdan biri, Ardvisura-Anaxitani to'rt oq ot qo'shilgan faytuni bilan zaminga yo'llar ekan, unga olamdagi eng yuksak tog' — Xukardan oqib keladigan, ming anhoru ming shahobchali suvi eng muqaddas va eng pokiza Farog' Kart daryosi (Amudaryo)ni o'z nazoratiga olishni topshiradi. Chunki Amudaryoni Tangri Ahura Mazda ikki sohilida bandalarim bog'u-rog'lar barpo etsin, ziroat ekib, bepayon bug'doyzorlar bunyod etib, keng yaylovlarda chorvachilikni rivojlantirsin deb yaratgan. Shuning uchun ham cho'lga suv chiqarib, erning sho'rini yuvib, zahini qochirib ishlov bergan, insonlar eng mo"tabar zotlar hisoblanadi. "Avesto"da talqin etilgan iqtisodiy shartnomalar va majburiyatlar, chorvani ko'paytirish, erdan unumli foydalanish, suvni tejash va uni qadrlash, suvning hayotbaxshligi, mo'l don-dun etishtirish moddiy ta'minot manbai ekanligi to'g'risidagi iqtisodiy bilimlardan iborat bo'lib, ular urug' jamoasining iqtisodiy turmush sharoitini yaxshilashga va moddiy farovonligini ta'minlashga qaratilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Nasriddinovich, A. A. (2020). The features of appearing family in modern society. *European science review*, (3-4), 69-72.
2. TOLIBJONOVICH, M. T., & OGLI, G. O. R. (2020). Lombard Microcredit Organization Its Concept and Its Importance Today. *JournalNX*, 6(10), 109-111.
3. Tolibjonovich, M. T. (2021). EASTERN RENAISSANCE AND ITS CULTURAL HERITAGE: THE VIEW OF FOREIGN RESEARCHERS. *ResearchJet Journal of Analysis and Inventions*, 2(05), 211-215.
4. Abdumalikovich, E. A. (2018). Innovatory methods of working with unorganized youth. *European science review*, (9-10-1), 259-260.
5. Egamberdiev, A. (2022). HIGHER EDUCATION IN SOME WESTERN RESEARCH. *Thematics Journal of Social Sciences*, 8(2).
6. Исмоқов М. Авесто, Яшт китоби. - Тошкент. Шарқ, 2001.
7. Е.Холиқов, О' Ubaydullaev va boshq. Milliy g'oya faidan seminar mashg'ulotlari o'tkazish metodikasi. (uslubiy tavsiyalar) - Toshkent., 2010.
8. «Авесто»- инсонпарварлик ва эзгулик чашмаси. Тошкент., «Куч адолатда», 2000.